

בענין חמץ שקיבל עליו אחריות (ה:)

למדנו בגמרא¹: "אמר מר: יכול יטמין ויקבל פקדונות מן הנכרי, תלמוד לומר: לא ימצא. הא אמרת רישא, שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה? לא קשיא, הא דקביל עליה אחריות, הא דלא קביל עליה אחריות (הרא"ש והרי"ף מוסיפים כאן: "אי קביל עליה אחריות, אסור דהוה ליה כדידיה"). כי הא דאמר רבא להו רבא לבני מחוזא, בעירו חמירא דבני חילא מבתייכו, כיון דאילו מיגנב ואילו מיתביד, ברשותייכו קאי ובעיתו לשלומי, כדילכון דמי ואסור. הניחא למאן דאמר דבר הגורם לממון כממון דמי, אלא למאן דאמר לאו כממון דמי, מאי איכא למימר? שאני הכא דאמר לא ימצא. איכא דאמרי, הניחא למאן דאמר דבר הגורם לממון לאו כממון דמי, היינו דאיצטריך לא ימצא, אלא למאן דאמר כממון דמי, לא ימצא למה ליה? איצטריך, סלקא דעתך אמינא, הואיל וכי איתיה הדר בעיניה, לאו ברשותיה קאי, קא משמע לך".

א. בירור המחלוקת בדבר הגורם לממון והקשרה לסוגייתנו

רבי שמעון וחכמים נחלקו בדין אדם שגונב בהמה של הקדש מבית הבעלים, והבעלים חייב באחריותו. לרבי שמעון משלם כפל, כי זה נחשב שגנב מבית רעהו, ולרבנן לא משלם, כי גנב הקדש. מסתבר, שההתחייבות בכפל תלויה בשאלה מיהו בעל החפץ שנגנב, ולכן צריך לומר שלרבי שמעון מקבל אחריות נחשב כבעלים. ונראה שהסברא היא שמכיון שיש לו סיבה לרצות בקיומו של החפץ, אולי אפילו יותר מהמפקיד, אז הוא נחשב כבעלים. למרות שסברא זו דחוקה, כי לכל היותר קבלת אחריות תחשב כצד של בעלות, אבל ודאי לא כבעלות גמורה, מכל מקום, נראה שזאת ההווא-אמינא של הגמרא בלישנא בתרא. ולפי זה מובנת שאלת הגמרא, שלרבי שמעון לא צריך "לא ימצא", כי אם נחשב כבעלים לענין כפל, ודאי ייחשב בעלים גם לענין חמץ. ותירצה הגמרא: "הואיל וכי איתיה הדר". ופירש רש"י: "הוא גופיה למריה וכו', וכי אמרה רבי שמעון להווא היכא דאינו בעין" וכו'. כלומר שסברת רבי שמעון היא אחרת, והיא דוקא בזמן שחיוב האחריות חל, כי לדעתו כאשר החיוב חל, החפץ נקנה לשומר, ולכן הגנב חייב בכפל, כי באותו רגע שגנב את הבהמה, היא נקנתה לבעלים,

1. פסחים ה:

ונמצא שלא גנב מן ההקדש אלא מן הבעלים. יוצא אם כן, שאין קשר בין שיטת רבי שמעון לבין דין "בל ימצא".

ולגבי הסברא שהיתה בהווא-אמינא, אפשר לומר שסברא זו נדחתה לגמרי, ולפי הבנת הגמרא עכשיו, אין למקבל אחריות, שום צד בעלות, כל עוד החפץ בעין. ואפשר לומר שיש צד של בעלות, אבל זו לא סברת רבי שמעון, שכן צד בעלות כזה לא מספיק לחייב את הגנב בכפל, מכיון שגנב ממנו. ולפי זה ניתן לומר שגם חכמים מסכימים עם סברא זו. לפי ההבנה שיש צד בעלותי מסוים בחפץ שקיבל עליו אחריות, מובן שהתורה חידשה שלא צריך בעלות גמורה בשביל לעבור ב'בל יראה', אלא מספיק בעלות חלקית כזו. ולפי ההבנה שאין שום צד בעלותי, אפשר לומר שהתורה חידשה שלא רק בעלות גורמת לעבור על 'בל יראה', אלא גם קשר שאינו בעלותי, כמו הקשר שיש לאדם לחמץ שקיבל עליו אחריות. קשר זה, לכאורה, הוא קשר תודעתי אל החמץ, דמכיון שיש לאדם חיוב שמירה, ויודע שיצטרך לשלם אם יאבד החמץ, הוא משיג על החמץ ושומר עליו, ולכן החמץ קיים במחשבתו, אפילו שלא נמצא בבעלותו.²

ניתן להביא קצת ראיה לכך שגדרי 'בל יראה' הם לא רק גדרי בעלות, מהמקרים בהם לא עובר ב'בל יראה' למרות שהחמץ נמצא בבעלותו, מכיון שאין לו קשר אליו. כגון לשיטת רש"י שביטול חמץ אינו הפקר, נראה שגם אחרי הביטול החמץ בבעלותו.³ וכן הדין שחמץ שלא יודע על קיומו לא עובר עליו.

ב. אחריות באונס

כתב הרמב"ם⁴: "גוי אנס שהפקיד חמצו אצל ישראל, אם יודע הישראלי שאם אבד או גנב, מחייבו לשלמו, וכופהו ואונסו לשלם, אף-על-פי שלא קבל אחריות, הרי זה חייב לבערו". והראב"ד שם חולק עליו, ואומר שבמקרה כזה לא עובר, וביאר הריטב"א⁵ את טעמו: "דבודאי כל שבאונס, גזל לשעתו הוה, אלא חשיב כשלו לעבור עליו". כלומר, כאשר יבוא הגוי ויכפה אותו לשלם, התשלום יהיה בלי כל קשר לשמירה על החמץ, אלא

-
2. כך הם דברי בעל ערוך-השלחן בסימן תמח: "... דלשון 'לא ימצא' - משמע שמצוי בידך, וזהו מצוי בידך, דבלא אחריות אין עליו להשגיח, ומונח אצלו ואינו חושש לו, אבל כשקבל אחריות, הרי בהכרח להשגיח על החמץ שלא יאבד ולא יתקלקל כדי שלא יצטרך לשלם ומקרי מצוי בידך".
 3. ובכל זאת לא עובר ב'בל יראה', כי מחשיב אותו כעפר, ואפילו אם נאמר שביטול לא מועיל בחמץ שקיבל עליו אחריות, זה מכיון שהביטול הוא לא היבדלותו של האדם מהחמץ, אלא פעולה בחמץ עצמו, וצריך פעולות, אבל עדיין זו לא פעולה ממונית אלא תודעתית, כנלענ"ד.
 4. הלכות חמץ ומצה פרק ד הלכה ד.
 5. חידושי הריטב"א כאן.

סתם גול. ונראה שמחלוקתם תלויה בשתי הדרכים שכתבנו. כלומר שגם הרמב"ם מסכים שכפיה כזאת על תשלומי גניבה ואבידה אינה נחשבת כקבלת אחריות, וכמו שמוכח מלשונו - "אף-על-פי שלא קיבל אחריות", אלא שהוא סובר שאין צורך בקבלת אחריות כדי לעבור ב'בל יראה', אלא שמה שאמור בגמרא דקביל עליה אחריות, הוא סימן למקרה שיש בו חיוב שמירה, שעל-ידו נוצר קשר לחמץ, ואם כן גם מקרה שאין בו קבלת אחריות, אלא שידוע שיצטרך לשלם, יש בחמץ דין 'בל ימצא'.

מלשון הר"ח מוכח עוד יותר מכך, שכתב: "ואפילו אבד אותו הלחם באונס, אין משגיחין אלא מענישים אותם". משמע, אפילו שהעונש לא קשור לתשלומי האחריות, אלא שהעונש גורם לשומר לשמור על החמץ, די בכך לעבור משום 'בל ימצא'. לעומת שיטה זו, הראב"ד והריטב"א סוברים שחיוב האחריות יוצר בעלות על החפץ, ובעלות זו היא שגורמת לעבור ב'בל ימצא', ואם כן, דוקא באופן שקיבל עליו אחריות שייך חיוב 'בל ימצא', אבל במקרה זה שלא קיבל עליו אחריות, אף-על-פי שיצטרך לשלם, לא עובר ב'בל ימצא', כי החמץ אינו שלו כלל.

ג. רמת האחריות

בשאלה מהי רמת האחריות שהאדם צריך לקבל על עצמו על-מנת שיעבור ב'בל יראה' וב'בל ימצא', יש שלוש שיטות ראשונים:

לבעל הלכות גדולות,⁶ אפילו אם חייב רק על פשיעה עובר ב'בל יראה' וב'בל ימצא'. לר"י, רק אם חייב על גניבה ואבידה עובר משום 'בל יראה' ו'בל ימצא', וכן משמע בדברי הרמב"ם. לתוספות בבבא-מציעא,⁷ רק אם חייב גם באונסין עובר גם ב'בל יראה' ו'בל ימצא'.

לכאורה, לא מובנת סברת הר"י והרמב"ם. דבשלמא בדעת בה"ג ותוספות, ניתן לבאר שתוספות שאמרו שעוברים על 'בל יראה' ו'בל ימצא', רק כאשר יש גם חיוב באונסין, סוברים שמה שחידשה התורה שקבלת אחריות מחייבת, זה דוקא באחריות הגדולה ביותר. בה"ג סובר שהתורה חידשה שכל קבלת אחריות אפילו מועטת, מספיקה על-מנת ליצור חיוב של 'בל יראה' ו'בל ימצא'. אלא לר"י והרמב"ם הסוברים דדוקא כשיש אחריות על גניבה ואבידה יש חיוב 'בל יראה' ו'בל ימצא', קשה, מנין לומר שהתורה ריבתה דוקא רמת אחריות כזו. ואף אם נאמר

6. מובא ברא"ש כאן.

7. בבא-מציעא פ: ד"ה אימור.

שזה פשט דברי רבא הנ"ל - "דאילו מגניב או מיתביד", עדיין קשה מנין זאת לרבא?!

תירץ המאירי, שאי-אפשר לומר שיעבור ב'בל יראה', אפילו אם מתחייב רק בפשיעה. מכיון שהחיוב של שומר על פשיעה, הוא לא מדין אחריות, אלא מדין מזיק, שכיון שלא שמר טוב, גרם נזק וחיוב לשלם, וכך אמנם כתב הרמב"ם בהלכות שכירות⁸. ולכן התחייבות לשלם במקרה של פשיעה, לא נחשבת כקבלת אחריות. אמנם, כל זה כתב המאירי לשיטתו, שהוא סובר כהראב"ד, שאחריות שעל-ידי אונס אינה גורמת לעבור ב'בל יראה', ולפי זה סובר שקבלת האחריות עצמה היא זאת שגורמת לאיסור, ואז מובן שמה שלא נגדר כקבלת אחריות, אינו אסור. אבל לשיטת הרמב"ם שאומר שקבלת האחריות לא מחייבת מצד עצמה, אלא מצד השמירה המוטלת על האדם, אי-אפשר לתרץ תירוץ זה, כי ודאי שיש איזו שהיא חובת שמירה גם על דברים שהאדם חייב, רק אם יפשע בשמירתם.

ונראה לתרץ תירוץ אחר, שעקרונית הרמב"ם מסכים עם התוספות בבבא-מציעא, הסוברים שהתורה חידשה רק את חובת השמירה המעולה ביותר, אבל לשיטתו חיוב אונסים לא היה צריך לחדש, כי חיוב אונסים יש רק בשואל, ושואל לא נחשב רק כשומר ביחס לחפץ שברשותו, אלא יש לו גם צד של בעלות בחפץ, דהיינו זכות השימוש. במצב כזה לא היתה התורה צריכה לחדש שיש חיוב 'בל יראה' ו'בל ימצא', כיון שהחמץ נחשב שלו ממש, וממילא התורה ריבתה רק את חובת השמירה המעולה ביותר, דהיינו שומר שכר שמחוייב בגניבה ואבידה?⁹

ד. דינו של המפקיד

הרא"ש¹⁰ מביא את שיטת הגאונים, שאומרים שישראל שהפקיד אצל ישראל או אצל נכרי, והנפקד קיבל על עצמו אחריות, המפקיד לא עובר ב'בל יראה', ומביא את דעת רבנו יונה שחולק עליהם, וסובר שהמפקיד עובר. ומביא ראיה מהגמרא, שאומרת "וגונב מבית האיש" ולא מבית הקדש. וכותב הרא"ש, שלא הבין ראייתו, אבל מסכים איתו לדינא.

8. פרק ה הלכה ג.

9. הרב שלמה שושן הקשה, שיש גם מצב שאדם לא מקבל זכות שימוש וכלל זאת חייב באונסים, כגון שומר שמתחייב שישלם גם באונס. וזה היה המקרה של בני חילא, אבל זה לא קשה, כי אנחנו דנים מה התורה חידשה, והתורה לא מכירה מקרה שחייב שומר באונסים, רק בשואל, ולו יש צד בעלות, ולכן החידוש של התורה הוא שומר שכר. אמנם אפשר לדחות את התירוץ על-פי מה שכתב הגר"א, שישראל מחזיק חמץ של ישראל עובר אפילו בלא קיבל אחריות, ואם כן, כל החידוש של התורה ב'לא ימצא' מדבר על נכרי, ואין אחריות לנכרי אלא אם כן קיבל בפירוש.

10. סוף סימן ד.

בהגהות הב"ח מבאר שכוונת הר"י היא, שהלכה כתנא קמא שסובר שדבר הגורם לממון לאו כממון דמי, והגונב קדשים שחייב באחריותן לא משלם כפל, כי גנב מהקדש. יוצא אם כן, שתמיד הולכים לפי עיקר הממון. ולכאורה קשה, שהרי הגמרא אצלנו אומרת שבין למאן דאמר דדבר הגורם לממון כממון דמי, ובין למאן דאמר לאו כממון דמי, צריכים את הפסוק "לא ימצא", ולפי שניהם לומדים שיש חיוב 'בל ימצא' גם בחמץ שהופקד אצלו. ואם כן, למדנו שאין הקשר הממוני לחמץ זה שקובע בהכרח לחיוב 'בל יראה' ו'בל ימצא'!

ונראה לבאר שהמחלוקת אם דבר הגורם לממון כממון דמי או לא, היא מחלוקת בשאלה, האם כאשר יש לאדם אינטרסים בממון מסוים, דבר זה כשלעצמו נחשב לו צד של בעלות, או שזכויות השימוש בחפץ הן הקובעות בעלות. מאן דאמר שכממון דמי, סובר שיש כאן צד בעלות, ולכן הגונב את הקדשים שחייב באחריותן משלם כפל, כי נחשב שגנב ממנו ולא מההקדש, ומאן דאמר שלא כממון דמי, סובר שאין בעלות, ולכן נחשב שגנב מהקדש ופטורי¹¹.

ואומר רבנו יונה, לפי זה, למאן דאמר שדבר הגורם לממון כממון דמי, כלומר שיש כאן צד בעלות, אפשר לומר שמה שהתורה חידשה ב"לא ימצא", זה שהנפקד שקיבל עליו אחריות הוא נחשב הבעלים לענין חמץ. כלומר שצד הבעלות של הנפקד על החמץ, הוא הקובע לענין איסור 'בל יראה', ומזה יצא הדין שהנפקד יעבור ולא המפקיד. אבל למאן דאמר דדבר הגורם לממון לאו כממון דמי, אם כן, אין לנפקד שום צד בעלות בממון. וצריך לומר שמה שחידשה התורה ב"לא ימצא" הוא, שלא רק בעלות גורמת לעבור ב'בל יראה', אלא כל קשר לחמץ, ואם כן, גם המפקיד יעבור¹².

היוצא מהנ"ל, שרבנו יונה סובר כרמב"ם בשיטת תנא קמא, שסובר שדבר הגורם לממון לאו כממון דמי. והחידוש ב'לא ימצא' הוא, שגם קשר גורם לאיסור, אבל לפי מה שתירצנו בסעיף הקודם, שאם יש צד בעלות לא צריך את החידוש של 'לא ימצא', צריך לומר שרבנו יונה חולק על

11. כמו שהסברנו לעיל ששתי ההווא-אמינות של הגמרא - הר"י מבין שהן גם למסקנא, ומה שאמור בגמרא, דאיתיה בעיניה, הכוונה שזו לא בעלות גמורה להחשיבו כשלך לעבור ב'בל יראה', ולכן צריך את הפסוק.

12. וכנראה שנעלם ממנו שהגאונים מביאים ראייה מהמכילתא המובאת שם, אלא חשב שהם לומדים את זה מ"לא ימצא". אבל הרא"ש, שראה שהם לומדים את זה מהמכילתא הזאת, כתב שלא הבין את ראיית רבנו יונה.

הרמב"ם, כי הוא סובר בשיטת רבי שמעון שיש צד בעלות של 'לא יראה' מחדש, וצד בעלות זה הוא החשוב לענין חמץ, ולפי זה רבנו יונה לא יכול לסבור שרק המתחייב בגניבה ואבידה עובר.

בשיטת הגאונים צריך לומר שלכולי-עלמא קבלת אחריות נחשבת כצד של בעלות, ונחלקו האם זהו הצד העיקרי של הבעלות, או שהצד של בעלות על גוף הממון הוא הצד העיקרי של הבעלות. ואפילו אם נאמר שהצד של גוף הממון הוא העיקרי לגבי תשלומי כפל, לגבי חמץ חידשה התורה שהנפקד הוא העיקר, ולכן הוא עובר, ולא המפקיד. הראב"ד שסובר שחיוב 'בל יראה' ו'בל ימצא' נובע מן הבעלות, יסביר כשיטת הגאונים, אבל הוא לא מוכרח להגיע לחידוש שלהם שהמפקיד לא עובר ב'בל יראה', כי הוא יכול לומר שהתורה חידשה שגם המפקיד וגם הנפקד שניהם עוברים. אבל הגאונים יאמרו כנראה, שבשביל לעבור על 'בל יראה' צריך בעלות עיקרית על החמץ ובעלים עיקריים יש רק אחד.

לסיכום, למדנו שלוש שיטות בגדר אחריות היוצרת חיוב ב'בל יראה' וב'בל ימצא'. לשיטת הרמב"ם מספיק קשר מסוים, לשיטת הראב"ד צריך בעלות כלשהי, ולשיטת הגאונים צריך בעלות עיקרית.